

Sinagoga de Santa María La Blanca

Zsinagóga Toledóban

Prof. Schöner Alfréd (OR-ZSE)

A spanyol zsidóság aranykora תור זהב של יהדות ספרד (Tor ha-zahav sel jahadut Szeфарad) a IX-XIII. századi Spanyolország gazdasági fellendülésének ideje, melynek integráns része a gondolatok szabad szárnyalása. Politikai, kulturális, tudományos, szellemtörténeti értelemben a spanyol zsidóság a maximumot érte el. Bizonyos országokban, bizonyos helyeken a sok szenvedést és megpróbáltatást is átélő zsidóság időnként ún. "kegyelmi" állapotban részesül az Örökkévalótól.

A korszakot különösen akkor érthetjük meg, ha beleolvasunk abba a szakirodalomba és szépirodalomba, amely ez alatt a háromszáz év alatt héber, vagy arab nyelven jelent meg. Köztudott, hogy a zsidó irodalom egy része - akkor - nemcsak héber nyelven, hanem arabul is napvilágot látott, hiszen az Ibériai-félszigeten ez volt akkor a domináns nyelv. E kor kiemelkedő személyisége a költő Slomo Ibn Gabirol¹ és a költőfejedelem Juda Ha-Lévi², aki filozófus és orvos is volt egyszerre. Legismertebb műve, amely a mai napig olvasmányaink tárgya és kutatásaink forrása, a híres Kuzari. A Cion iránti vágyódását kifejező versciklus a zsidó irodalomtörténetbe Cionidák néven vonult be.³ Ibn Gabirol A királyi korona כתר מלכות című verse, amely a zsidó liturgiába is helyet kapott, a korabeli világlátásról tesz tanúbizonyságot.⁴

¹ "Salamon Ibn Gabirol született Malagában, majd Granadában nevelkedett. 1070 körül halt meg Valenciában... Megveti az életörömeiket. Költeményei akár világfájdalmat, akár bölcselkedést, akár gúnyt közvetítenek, telve vannak pompás képekkel. Az első a héber költők közül, akinek szíve népéért és földjéért dobog..." in.: Scheiber Sándor: A feliratoktól a felvilágosodásig, Múlt és Jövő Lap-és Könyvkiadó, Bp.,1997. p.148.

A spanyol aranykor költőjéről magyar nyelven lásd: Dr Kiss Arnold, Salamon Ibn Gabirol. In.: Népszerű zsidó könyvtár. H.é. nélkül

² Jehuda Halevi: A judaizmus mint poézis, és mint antifilozófia. In.: Staller Tamás: Zsidóság és filozófia. Logos, 2006 pp 70-92.

³ Ld: Patai József: Héber költők, Bp. 1916. pp 128-155

⁴ "Gabirol egyházi dalait a zsidó néplélek annyira megbecsülte, hogy azok helyet foglaltak a különböző rítusú liturgiában, imádságos könyvekben, imarendekben. A Keter Malchut-ot latinra Donatus, spanyolra Nieto, németre Dukes, Sachs és Heller, magyarra több részletet Klein Mór fordított, az egészet Kecskeméti Lipót." In.: Dr. Kiss Arnold, Salamon Ibn Gabirol, p. 38. h.é.n.

Sinagoga de Santa María La Blanca

Zsinagóga Toledóban

Prof. Schöner Alfréd (OR-ZSE)

E korszak a legszebb, a leggazdagabb és legtökéletesebben illusztrált héber nyelvű kéziratokat produkálja, melyek közül jó néhány magyarországi közgyűjteménybe is bekerül, így a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Keleti gyűjteményébe MS A 422 jelzetszámmal, ahol kiemelt figyelemre tarthat számot az ún. Kaufmann Haggáda.⁵

1300 körül írják a kéziratot, illusztrált הגדת סריבו Szarajevói Haggadát, mely valamikor a XIX. sz. közepén került elő Szarajevóban, s így nevét e városról kapta.⁶ Ma a Bosznia-Hercegovinai Nemzeti Múzeumban található. Története unikális. Valamikor 1850 és 1880 között bukkant fel Szarajevóban, ahol meghalt egy idős zsidó, és a család nem tudta kifizetni a temetés költségeit. Hogy valamilyen módon mégis kompenzálják az összeg ki nem fizetését, egy könyvet adományoztak az elhalt könyvtárából a Hevra Kadisának. Majd ezt 1894-ben egy Joseph Kohen nevű ember eladta a múzeumnak. A két világháborút és a 1994-es helyi véres konfliktusokat "átvészelt" kötet, ma a világ egyik legdrágábban biztosított kézírata. E haggada azon kéziratok legismertebbike, amely tartalmában a legjobban közelít a Biblia Pauperum⁷ fogalmához. Az első rész a világ teremtésének a misztériumától Mózes haláláig kis illusztrációkban, figurális ábrázolással mutatja be a bibliai történetet.

Toledo az i.e. II. században már létező település volt. Egyes - nem történelmi - források feltételezései szerint a 2200 évvel ezelőtti városalapításban zsidó emberek is részt vettek. I.e. 192-ben elfoglalták a rómaiak. Feljegyzésekből tudjuk, hogy a fegyverkereskedelem és a

⁵ E sorok írójának felkérésére az OR-ZSE volt hallgatója, Reiner Rafael a következőket írta: "A Kaufmann-gyűjtemény három csoportra tagolódik: kódexek és kéziratok, geniza-töredékek, és nyomtatott könyvek. A kéziratok a héber irodalom összes ágára és korszakára kiterjednek. Ilyen a héberbetűs arab nyelven írt Kítáb al-muhtavi, Júszuf al-Baszír műve a XI. századból, vagy a Misna-kódex, mely egy Dél-Arábiából származó zsidó tudós szorgalmából a teljes Misna kritikailag megrostált szövegét nyújtja. A kéziratok között egy hungaricum is található - Buda visszavételének (1686) egy szemtanútól héber nyelven írt elbeszélése. A gazdagon díszített, festményes kéziratok, a zsidó könyvművészet legszebb alkotásai közé tartoznak, ezért a gyűjtemény inkább műtörténeti, semmint irodalmi szempontból bír nagy értékkel. Ilyen az ún. Kaufmann-Haggáda, melynek facsimile-kiadása két ízben is megjelent, először Scheiber Sándor (1957), majd Gabrielle Sed-Rajna (1990) gondozásában." in.: <http://www.or-zse.hu/konyv67.htm>

⁶ A korról és a kor zsidó művészetéről lásd: Jewish Art, Volume 18: Sepharad (1992). Edited by Dr. Aliza Cohen-Mushlin-Prof. Bianca Kühnel, The Hebrew University of Jerusalem.

⁷ Biblia Pauperum: a "szegények Bibliája", amelyben Ó - és Újtestamentumi kompozíciókat prefigurációként használtak. A bibliai történeteket illusztrációkkal mutatták be. Vizualitás eszköztárával segítették a pedagógiai és hitbeli gondolatok elterjedését.

Sinagoga de Santa María La Blanca

Zsinagóga Toledóban

Prof. Schöner Alfréd (OR-ZSE)

pengegyártás fő központja volt. Az i.sz. 540-ig a neve - a héber irodalomban - Toldot volt. I.sz. 711-ben a muzulmán hódítás során a város arab kézbe kerül. Később a kereszténység dominanciája nyomja rá bélyegét a város, illetve az ország szellemi arculatára. A muzulmán világ szellemisége, a zsidó kultúra virágba borulása és a hódító katolicizmus hármaskötelése 1492-ig, a kiűzetésig tart, amikor spanyol Izabella és Ferdinánd elűzi a zsidókat és a muzulmánokat Spanyolországból.⁸

A korabeli források szerint az i.sz. VI. században, 550 körül már jelentős zsidó közösség élt Toledóban, a zsidóság virágzása a XI. századra tehető. A XI. századi keresztény mozgások, a győzedelmes kereszties hadjáratok következtében a katolicizmus dominanciája került előtérbe. S bár ugyanez történt Toledóban is, a zsidóságnak a muzulmán kultúrával való szimpátiája változatlan maradt szellemiekben, nyelvben és nem utolsó sorban művészetében, különös tekintettel az építészetre. A korabeli antiszemitizmus azonban ott sem múlt el nyomtalanul, 1180-ban már korlátozzák a zsidók jogait Toledóban is, amelyet RIF jegyzett le.^{9ix}

Toledo egyik dombján, a Juderia, azaz a zsidó negyed központjában építik fel, majd avatják fel 1205-ben zsinagógájukat. A zsinagóga természetesen Jeruzsálem felé nézett, gyönyörű apszisa, áron ha-kodese, azaz frigyszekrénye volt. A zsidóság építészet történetében a frigyszekrények két típusát ismerjük. Az egyik kiemelkedik a keleti fal síkjából, vagy bemélyed a keleti fal síkjába. A másik típus az úgynevezett mozgatható frigyszekrény. A szefárd kultúrkörben a frigyszekrényt, héhálnak nevezik. A Santa Maria La Blanca zsinagógában feltételezhetően héhál volt. A zsinagóga külső architektúrája belesimul a természeti környezetbe. Az árnyas fák borította csendes park magányában büszkén áll a mindegy 900 évvel ezelőtt létrehozott épület, amely jól kivehető módon ötvözi magában a különböző stílustörténeti, külső formai jegyeket. A jól sikerült építészeti rekonstrukció

⁸ Lucia Graves *A rabbi, a feleség és a szeretője*, Ulpius Ház, Budapest, 2002. c. könyvében, melyben a gironai (ma Gerona, Barcelonától északra) zsidók kiűzésének történetét írja meg szépirodalmi formában eredeti források alapján. A könyvben szereplő zsidók az Ottomán Birodalom fennhatósága alá tartozó Szalonikába (ma Tesszaloniki, Görögország) menekültek, és egészen a második világháborúban történt deportálásukig ott is éltek. A kb. 53 ezres zsidó populációból alig ezren tértek vissza.

⁹ RIF, azaz Rabbi Jichák Álfászi (1013-1103) Észak Afrikában született és Lucenában elhunyt tudós. Rabbi Niszim ben Jákob és Rabbi Chananel ben Chusiel tanítványa, 1088-ban elhagyja szülőföldjét és Cordovában telepszik le. Iskolateremtő mester volt. Korszak formáló munkássága elsősorban a Halachára, koncentráln., több száz responsuma formálta kora és a későbbi korszakok szellemi arculatát.

Sinagoga de Santa María La Blanca

Zsinagóga Toledóban

Prof. Schöner Alfréd (OR-ZSE)

betekintést enged a mindegy kilenc évszázaddal ezelőtt épített zsidó templom monumentalitásába. A merész képzelő erő inspirálta zsinagógai portál, a kapuzatával, tágasabb vagy szűkebb ablaknyílásaival, jellegzetes barnás fekete ablakkereteivel, szelíden simul bele a külső homlokzat síkjába. A kapuzat műves díszítése a muzulmán gondolkör ihletettségét hordozza magán. 28 oszlop tartja a zsinagóga boltozatát. Ha egy székesegyházzal beszélünk, azt mondhatnánk, öt hajós, mivel zsinagógáról van szó, öt elkülöníthető oszlopsor díszíti. Az oszlopok tetején pedig nem a görög kultúrából ismert klasszikus dór, ion, vagy korinthuszi oszlopfők találhatók, hanem az ún. mudejar kultúra integráns részeként megjelenő jellegzetes építészeti elemek. A mudejar arab szó, engedelmisséget jelent. Ennek az építészeti kultúrának a képviselői nem az "avantgárd" kultúrkörhöz tartoztak, hanem lojálisak voltak a fennálló társadalmi renddel. Működésük így viszonylag zökkenőmentes lehetett. A mudejar építészet elterjedt és ismert volt az egész muzulmán kultúrkörben.

Nemcsak az oszlopfők különlegességében nyilvánul ez meg, hanem a belső enteriőr az eredetiséget igazoló lecsupaszított téglalapjai fölött színesen dekorált, a későbbi korokra jellemző, virág illusztrációban gazdag dekoráció rajzolódik ki. Természetesen a belső enteriőrben is elő - elötűnnek a XV-XVI. század stílusjegyei, s időnként a XIII. századi zsinagóga belsejének egykori festészeti remekei, illusztrációs töredékei is megtalálhatók. A mudejar építészet elterjedt és ismert volt az egykori spanyol világbirodalom egész területén. Nemcsak az oszlopfők különlegességében, a belső architektúra sajátos művészettörténeti formavilágában, hanem az ablaknyílások, és a külső architektonikus formák speciális szerkezetében is látható. A mór stílusformák, kiegészítve pl. a rózsablakok motívumával a XI. századtól kezdődően végighúzódnak egész Európán, s elérkezik egészen Pestig. Az 1859-ben felavatott Dohány utcai zsinagóga geometrikus motívumaiban felismerhetjük a spanyol-mór hatást, majd a stílustermelő Dohány utcai zsinagóga mintájának hatására épült zsinagógákban ugyanúgy megjelennek e motívumok.

Látható minden, az oszlopok, az ívek, a geometriai díszítés és azok a különleges ablakok, melyek befelé szélesednek és kifelé szűkülnek, t.i. a zsidó hagyomány szerint a Jeruzsálemi Szentély ablakai voltak ilyenek azért, hogy a belülről sugárzó Tóra fénye, a maga fizikai és szellemi valóságában, minél távolabbra eljusson a külső világban. A fizika törvényei szerint ugyanis, minél szűkebb a rés annál messzebbre terjed a világosság.

Sinagoga de Santa María La Blanca

Zsinagóga Toledóban

Prof. Schöner Alfréd (OR-ZSE)

A Santa Maria La Blanca zsinagóga azonban az 1300-as évek elején elveszíti zsinagóga jellegét, minthogy elveszik a zsidóktól, és ráépül egy katolikus templom.¹⁰ Összeolvad a zsinagógai és a katolikus templomi milió. Az áron ha-kodes fölé egy kereszt kerül. A XIX. század vége óta újra zsinagógává minősítik, azonban már nem működő zsinagógaként funkcionál, hanem mint nemzeti látogatóhelyet tartják számon. Tulajdonosa a spanyol állam, mely átadja a Spanyolországi Zsidó Hitközség közösségének egy "csere-megállapodás" keretében: Izrael Állama felajánlja, hogy az "Utolsó vacsora" termét átadja a katolikus egyháznak, ha a katolikus egyház a Santa Maria La Blanca zsinagógát visszaadja a zsidóságnak. Évtizedek beszédes hallgatása után új fordulat következett be az épület sorsában. Erről így számolt be a sajtó: *"A toledói zsinagóga épületéért cserébe a katolikus egyház ellenőrzése alá kerülhetne a Sion-hegyi utolsó vacsora terme, amennyiben létrejön a pénteken párizsi források által megszellőztetett, a maga nemében példátlan alku. A XII. században Toledóban épült zsinagógát kaphatja meg Izrael, amennyiben - korábbi ígéreteihez híven - a katolikus egyháznak átadja a Sion-hegyen álló gótikus épületet, amelynek első emeletén található az utolsó vacsora terme (Coenaculum). E terem maradt csak meg a Mária "elszenderülése" emlékére a keresztések által emelt templomból. Párizsi források szerint a cserealku feltételeit jelenleg tanulmányozza az izraeli kormány, s elképzelhető, hogy Mose Kacav izraeli államfő 2005. novemberi vatikáni látogatása során köttetik meg a példátlan "barter", a készülő államközi szerződésre építve. Jeruzsálemben még 2000-ben az akkori katolikus pápa, II. János Pál tartott misét azon a helyen, ahol a keresztény hagyomány szerint lezajlott a bibliai utolsó vacsora. A Jeruzsálem óvárosának falain kívül, a Sion-hegyen álló Mária halála apátsági templom egy boltozatos kőcsarnoka ott épült, ahol Jézus megjövendölte tanítványainak Júdás általi elárultatását és önnön kereszthalálát. Az épületet az izraeli kormány restauráltatta, s a világ minden tájáról érkező keresztény csoportoknak szinte kötelező felkeresni e kegyhelyet. Egyébként az utolsó vacsora terme alatt, a keresztés épület alsó szintjén található néhány kamra, melyeket Dávid király sírjaként tisztelnek."*¹¹

¹⁰ Dodds, Jerrilyn: Mudejar Tradition and the Synagogues of Medieval Spain: Cultural Identity and Cultural Hegemony. In Convivencia: Jews, Muslims, and Christians in Medieval Spain (V. Mann, T. Glick and J. Dodds, eds.) NY: Braziller, 1992, 113-131

¹¹ National Geographic Magyarország, 2005. október 14.

Sinagoga de Santa María La Blanca

Zsinagóga Toledóban

Prof. Schöner Alfréd (OR-ZSE)

Izrael és a Vatikán között különböző "technikai" akadályok miatt a megállapodás nem jött létre. Az egyezmény aláírásra vár...!¹²

FELHASZNÁLT IRODALOM

COHEN - MUSHLIN, Aliza - KÜHNEL, Bianca szerk.

1992 *Jewish Art, Vol. 18: Sepharad*, The Hebrew University of Jerusalem

DODDS, Jerrilyn

1992 Mudejar Tradition and the Synagogues of Medieval Spain: Cultural Identity and Cultural Hegemony. In: MANN, V., GLICK, T., DODDS, J. szerk. *Convivencia: Jews, Muslims, and Christians in Medieval Spain*, Braziller, New York, 113-131

KISS, Arnold

Salamon Ibn Gabirol, In.: *Népszerű zsidó könyvtár*, H.é. nélkül

PATAI, József

1916 Héber költők, Budapest

STALLER, Tamás

2006 Zsidóság és filozófia. Logos, Budapest

¹² Meg nevezett forrásunk, az OR-ZSE c. egyetemi tanára személyes kapcsolata révén érdeklődött az ügyben 2007 novemberében illetékes vatikáni körökben, és azt a választ kapta, hogy a megegyezés még várat magára.

Sinagoga de Santa María La Blanca
Zsinagóga Toledóban

Prof. Schőner Alfréd (OR-ZSE)

Prof. Dr. Schőner Alfréd az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem rektora, a Szentírás - és Talmudtudományi Tanszék vezetője. A művészettörténész főrabbi kiemelkedő kutatási területei közé tartozik az európai és a szentföldi zsinagóga- építészet, ill. a zsinagógák biblikus - talmudikus szimbólumrendszerének világa. Ebben a témában is számos könyve és tanulmánya jelent meg magyar, angol és héber nyelven.

Útmutatás azok számára, akik a cikket idézni kívánják:

SCHŐNER Alfréd 2014 Sinagoga de Santa María La Blanca. Zsinagóga Toledóban. *Yerusha. Zsidóság és kulturális antropológia. Online folyóirat. 2014/1*

url: <http://www.yerushaonline.com/content/?v=6a3a7df2>